

Timpul și spațiul nostalgiei. O retrospectivă iugo-nostalgică asupra romanelor Dubravkai Ugreshic

Margentina Iasmina Bot
Studentă doctorandă, Universitatea de Vest din Timișoara

Abstract

*Dubravka Ugreshic portrays in both her novels, **The Ministry of Pain** and **The Museum of Unconditional Surrender**, character prototypes who lose their identity due to exile. A specific theme for both novels is the uncertain identity of the characters from the moment they arrive in an unknown territory. The process that the exiles undergo is influenced by nostalgia, which will be referred to as Yugo-nostalgia. This feeling can only be understood by analysing the people who come from Yugoslavia and the events they need to cope with. Leaving their homeland behind to save in their memory a specific time and place associated with Yugoslavia marks the compromise that led to Yugo-nostalgia. The double existence of the exiles is emphasized through a game centred upon presence and absence. They are physically absent from their homeland, but mentally they are establishing a connection with the memories of Yugoslavia because their attention is focused on reclaiming the space they have left behind. Regarding the relationship between them and the adoptive country, the exiles are physically present, but mentally, they are fervently looking for their lost identity and the place they used to call home. Nostalgia is another essential theme that can be identified in both novels, centred upon the theme of exile, **The Ministry of Pain** and **The Museum of Unconditional Surrender** because they illustrated two concepts: nostalgic time and nostalgic space.*

Keywords: nostalgic time, nostalgic space, Yugo-nostalgia, identity, exile, homeland, Yugoslavia

1. Actualitatea temei

Exilul reprezintă un concept ce a atras atenția scriitorilor, dar și a criticilor literari, tocmai prin complexitatea sa, de aceea a fost intens explorat de-a lungul ultimelor decenii. Sensul original al cuvântului se referă la ideea de părăsire benevolă sau forțată a patriei natale, pentru o perioadă nedeterminată. Exilul este perceput drept un „exercițiu de luciditate tragică” (Glodeanu 5), ce „ne învață că așa-zisa noastră libertate nu este în realitate decât suma determinărilor pe care ni le impune nașterea (rasa, naționalitatea, cultura, mentalitatea etc.)” (*Idem, ibidem*). Lucrarea de față e centrată pe prezentarea într-o manieră retrospectivă a modului în care personajele din romanele scriitoarei de origine croată Dubravka Ugreshic, *Ministerul durerii și Muzeul capitulării necondiționate*, percep exilul sub influența nostalgiei, prin intermediul căreia încearcă să construiască o copie a Iugoslaviei, ce e plasată într-un spațiu și un timp aferente iugo-nostalgiei. De asemenea, în cadrul lucrării vor fi analizate temele prezente în cele două romane, precum: nostalgia, iugo-nostalgia, timpul și spațiul nostalgiei și declinul identității. Indiferent de motivele care au condus la schimbarea statutului de cetățean al unei țări în cel de apatrid, îndepărtarea de patria natală reliefează ideea de permanentă căutare a aceluia acasă ce le conferea siguranță, deoarece personajele nu reușesc să se acomodeze cu noul spațiu în care ajung. Din momentul în care pierd contactul cu Iugoslavia, drumul lor devine unul lipsit

de echilibru și ordine. Dubravka Ugrešić conturează în cadrul celor două romane prototipul unor personaje ce își schimbă percepția asupra lumii în momentul în care experimentează exilul. Postura de exilați le oferă posibilitatea de a construi o viziune nostalgică asupra trecutului. Îndepărtarea de spațiul ce le conferea senzația de protecție le tulbură echilibrul și îi determină să considere că identitatea lor se află sub semnul îndoielii. Din acest motiv, exilații manifestă în mod frecvent nevoia de a rătăci pe străzile din Amsterdam sau de a menționa orice detaliu referitor la Iugoslavia în cadrul conversațiilor cu alte persoane ce se află într-o situație similară cu a lor. Senzația de incertitudine în ceea ce privește viitorul într-un teritoriu necunoscut se diminuează în momentul în care personajele ajung într-un spațiu comun, sala de curs sau o cafenea, în care își pot exprima fără menajamente opiniile și impresiile pe care le au asupra unei experiențe precum e cea a exilului.

1.1. Conceptul de nostalgie

În cadrul romanelor pe care le-am analizat în lucrarea de față, nostalgia este prezentă sub formă duală, dacă ne raportăm la etimologia greacă a cuvântului, și anume *nostos* „întoarcere acasă”, respectiv *algos* „suferință”, ceea ce reliefează faptul că acest concept ilustrează suferința provocată de neputința de a reveni acasă. Nostalgia este o temă pregnantă în cadrul celor două romane, *Ministerul durerii* și *Muzeul capitulării necondiționate*, centrate pe experiența exilului, deoarece are rolul de a evidenția maniera în care sentimentele, stările și emoțiile exilaților cresc sau scad în intensitate pe măsură ce aceștia se apropie la nivel mental de Iugoslavia, prin traversarea graniței ce îi separă de patria natală, sau se îndepărtează în plan fizic, cu fiecare pas făcut pe teritoriul olandez. Evoluția personajelor pe tot parcursul perioadei petrecute în exil este evidențiată prin intermediul dualității jocului centrat pe prezență-absență, astfel că un exilat este „în același timp aici și acolo, nici aici, nici acolo, prezent și absent, de două ori prezent și de două ori absent” (Jankélévitch 253). Nostalgia are capacitatea de a influența atât prezentul, cât și viitorul celor aflați în exil. În *Ministerul durerii* și *Muzeul capitulării necondiționate* putem identifica un atașament nostalgic față de obiectele care le amintesc personajelor de patria natală, situație ce ilustrează oscilația între Amsterdam și Iugoslavia. Nostalgia are capacitatea de a influența percepția personajelor asupra modului în care se raportează la situația în care se află în prezent, dar și asupra deciziilor pe care le vor lua în viitor. În viziunea exilaților, nostalgia devine „un agresor brutal și șiret, care te lovea pe la spate, te ataca atunci când te așteptai cel mai puțin, dându-ți o lovitură direct în plex de ți se tăia răsuflarea. Nostalgia apare cu o mască pe față și, ceea ce este cel mai ironic, noi eram ținta ei întâmplătoare” (Ugrešić, 2010: 287).

În ciuda faptului că au părăsit patria natală, personajele manifestă intenția de a conserva în amintiri un timp și un spațiu asociate Iugoslaviei, iar această decizie contribuie la apariția **iugo-nostalgiei**. În *Ministerul durerii*, Tanja le propune studenților de la Universitatea din Amsterdam, cărora le predă cursuri de literatură iugoslavă, să recompună o versiune a patriei natale cu ajutorul amintirilor păstrate în sacoșa de rafie simbolică cu dungi roșii, albe și albastre, ce e asociată cu steagul Iugoslaviei. *Muzeul capitulării necondiționate* evidențiază pasiunea și interesul scriitoarei pentru fotografiile și obiecte, ce sunt utilizate cu scopul de a facilita conexiunea cu trecutul, datorită rezistenței lor în timp. Personajele iau hotărârea de a păstra într-o

geantă de piele tăbăcită toate lucrurile ce le reamintesc de trecut, deoarece „refugiații se împart în două categorii: cei cu fotografii și cei fără fotografii” (Ugrešić 2005: 14). Sacoșa de rafie din *Ministerul durerii* și geanta de piele din *Muzeul capitulării necondiționate* au același rol simbolic, cel de a funcționa drept remedii împotriva dorului de acel acasă îndepărtat.

Pe măsură ce timpul trece, apatrizii devin conștienți de faptul că lumea pierdută nu mai poate fi recuperată, iar din acest motiv decid să recurgă la terapia cu amintiri, ce presupune crearea unei atmosfere care să le reamintească de gloria de odinioară a Iugoslaviei. Prima ședință de terapie a avut loc cu ocazia zilei de naștere a Tanjei ce a fost celebrată așa cum se cuvine, cu muzică și preparate tradiționale iugoslave. O parte dintre cadourile pe care profesoara le-a primit reprezintă dovada că mesajul ei a fost recepționat și acceptat de către ceilalți exilați. Până la urmă, studenții săi au devenit conștienți de faptul e necesar să pună accentul și pe amintirile materiale în procesul mental de recuperare a patriei natale: „Johanneke a cumpărat dintr-un magazin bosniac din Rotterdam zacuscă macedoneană, napolitane Jadro și un pachetel de cafea Minas. Toate astea le-a împachetat frumos într-o cutie pe care a scris într-o parte „Trusă iugo-nostalgică de prim ajutor”, iar pe partea cealaltă ”Yugo-nostalgic Help Kit”. Ante a adus un borcan de rozmarin. Ana mi-a dăruit fotocopia primului *Abecedar* iugoslav de după război, din 1948” (Ugrešić, 2010: 105). Principalul lor scop este cel de a crea un teritoriu în care să se refugieze, deoarece au nevoie să simtă că s-au reîntors cel puțin la nivel mental în Iugoslavia, chiar dacă e doar o iluzie.

Legătura dintre obiectele și amintirile de care personajele sunt atât de atașate evidențiază faptul că esența celor două elemente dobândește alte conotații. Exilații nu se mai raportează la materialitatea obiectelor, astfel că acestea dobândesc o alură spectrală. Amintirile, în schimb, nu mai sunt încadrate în sfera abstractă, ci în categoria simbolurilor materiale ale exilului. În *Muzeul capitulării necondiționate*, fiecare personaj asociază Iugoslavia cu o înșiruire de amintiri mentale, dar și de natură materială. Pe măsură ce firul acțiunii este derulat, descoperim prima categorie de amintiri, cele de tip material, pe care naratoarea le-a aranjat cu meticulozitate într-o geantă de piele cu rol simbolic, precum jurnalele și fotografiile vechi în care sunt imortalizate chipurile atât de dragi ale membrilor familiei. Amintirile mentale sunt evidențiate prin intermediul rememorării clipelor petrecute în patria natală. Titlul romanului se referă la numele unui muzeu ce era situat în fostul Berlin de Est, însă a fost desființat în anul 1994. Acest spațiu poate fi perceput drept unul de tip nostalgic, deoarece marchează granița între prezentul ce presupune integrarea într-un teritoriu necunoscut, și trecutul ce suscită imaginația exilaților și îi îndeamnă să spere că există posibilitatea unei reîntoarceri în locul pe care l-au lăsat în urmă. Procedeu prin care personajele din *Muzeul capitulării necondiționate* își idealizează trecutul nu urmează un fir cronologic, ci e influențat de stările și sentimentele naratoarei. Dacă ne raportăm din această perspectivă la situațiile prin care trec personajele și la statutul acestora, putem afirma că aducerea în atenția cititorului a acelorași amintiri, gânduri, idei, simboluri, ne determină să ne gândim că „în funcție de «configurația» la care te oprești, cartea poate fi una despre exil, despre singurătate, despre prietenie, despre dragoste, despre fotografie, despre timp, despre memorie, despre autobiografie” (Ugrešić 2005: 315). Pe parcursul romanului descoperim mărturisiri referitoare la exil, ce poate fi descris drept o experiență ce a schimbat modul în care personajele se raportau la propria identitate și la perioada petrecută în patria natală. *Muzeul capitulării necondiționate* se transformă într-o călătorie în care

refugiul în amintiri și iugo-nostalgia reprezintă singurele motive pentru care viața în exil încă mai are rost.

1.2. Iugo-nostalgia

Conceptul de iugo-nostalgie se referă la atașamentul pe care personajele din ambele romane, *Ministerul durerii* și *Muzeul capitulării necondiționate*, îl manifestă față de spațiul familiar, pe care îl numesc acasă. Diversele acțiuni ale personajelor, precum lectura unor texte ce aparțin literaturii iugoslave, păstrarea fotografiilor într-o geantă sau într-o sacoșă de rafie, fredonarea melodiilor caracteristice pentru poporul iugoslav, reprezintă etapele ce pun în mișcare mecanismul iugo-nostalgic prin intermediul căruia exilații pot spera la recuperarea identității, odată cu reconstruirea mentală a unei „patrii imaginare” (Rushdie 18). Iugo-nostalgia poate fi definită drept atașamentul față de o țară care, în ciuda faptului că s-a destrămat, continuă să îi mențină uniți pe locuitorii săi, oriunde ar fi în lume. În *Muzeul capitulării necondiționate*, tema exilului este ilustrată prin intermediul personajelor ce, deși provin dintr-o țară care nu mai există, păstrează în memorie „un fel de «muzeu», ambulant, cu geometrie variabilă: multe amintiri, fotografii, cuvinte, povești, obiecte (senti)mentale” (Rushdie 314). Fiecare dintre personajele romanului *Muzeul capitulării necondiționate* meditează la efectele provocate de experiența exilului. În funcție de modul în care exilul și-a pus amprenta asupra lor, acestea își trasează direcția pe care o vor urma în perioada petrecută în teritoriul adoptiv. În ciuda eforturilor depuse, cu scopul de a se integra în noul spațiu, personajele se înscriu în categoria tipică a imigrantului căruia „deodată, i se pare că biografia lui a fost scrisă cu mult înainte de a fi trăită, că exilul nu este rezultatul unor conjuncturi externe, nici o opțiune proprie, ci reprezintă niște coordonate trasate cu mult înainte de destin” (Rushdie 308).

Între iugo-nostalgie și melancolie se creează o legătură invizibilă, dar indestructibilă. Rătăcirea personajului central al romanului *Ministerul durerii*, Tanja Lucić, pe străzile din Amsterdam devine o consecință a stării de melancolie de care e cuprinsă din cauza îndepărtării de patria natală. În ceea ce o privește, îndepărtarea de Iugoslavia și melancolia devin factori care îi pun la îndoială identitatea. Ugrešić reușește să surprindă în cadrul romanului său, *Ministerul durerii*, efectele provocate de separarea de țară și peregrinarea neîncetată în căutarea unei himere. La începutul romanului există o anumită reticență la nivelul comunicării între Tanja și studenții săi. Pe măsură ce timpul trece, exilații conștientizează că între ei există o conexiune, întrucât fiecare încearcă să construiască o patrie substitut, cu ajutorul amintirilor din perioada petrecută în Iugoslavia. Dimensiunea culinară, pe care autoarea o abordează în cadrul romanului, are rolul de a facilita formarea unei conexiuni subtile între personaje și Iugoslavia, de aceea studenții Tanje asociază patria natală cu un anumit fel de mâncare. Personajele încearcă să mențină contactul cu spațiul original, atât prin intermediul amintirilor, cât și prin diverse obiecte specifice țării din care provin, deoarece sunt conștienți că vor avea nevoie de ele în cadrul conversațiilor din sala de curs sau din cafenea, ce au un rol cathartic. Ei realizează faptul că au trecut printr-o „dublă situație de pierdere a identității lingvistice și statale, după destrămarea fostei Iugoslavii” (Mironescu 96), tocmai de aceea devin atât de dependenți de iugo-nostalgie. Personajele din *Ministerul durerii*, și *Muzeul capitulării necondiționate* suferă din pricina unei dureri latente provocate de conștientizarea faptului că provin dintr-o țară care nu mai există și sunt

vorbitoarii unei limbi care va avea aceeași soartă: „Trebuia să găsesc un punct comun. Simțeam frângerea lor lăuntrică, furia lor, protestul lor interior mut. Noi toți eram, într-un fel sau altul, înrobiți. Inventarul lucrurilor care ne-au fost confiscate era lung și cumplit. Ne-a fost confiscată țara în care ne-am născut și dreptul la o viață normală. Ne-a fost confiscată limba” (Ugrešić, 2010: 70).

1.3. Timpul și spațiul nostalgiei

Spațiul nostalgic pe care personajele îl consideră drept un refugiu este reprezentat de patria pe care o creionează mental, după propriile reguli și dorințe. Oscilarea între Amsterdam și Iugoslavia are un rol decisiv în ceea ce privește pierderea noțiunii de apartenență față de un spațiu familiar, fie că e vorba de cel natal sau de cel adoptiv. De aceea, spațiul nostalgic devine singurul loc în care personajele se simt în siguranță din toate punctele de vedere. Sala de curs și cafeneaua în care Tanja și studenții săi se întâlnesc devin exemple reprezentative pentru noțiunea de spațiu nostalgic. În cele două locuri, personajele își pot exprima în mod liber opinia referitoare la conexiunea pe care au reușit să o stabilească cu Iugoslavia și suferința provocată de îndepărtarea de acest spațiu. Pe măsură ce timpul trece, cursurile pe care Tanja le predă în primul semestru de studiu devin din ce mai captivante pentru studenți, astfel că discuțiile din facultate sunt continuate la cafea, unde pot conversa despre atașamentul față de Iugoslavia. Dacă sunt priviți din exterior, Tanja și studenții săi pot fi cu ușurință confundați cu membrii unui trib, ce se pregătesc să inițieze un ritual menit să invoce spiritele trecutului: „Pentru cineva din afară păream un trib care rostea formule magice și-și invoca spiritele. Toate acestea puteau să i se pară unui observator din exterior ca o stare de transă enigmatică a unui trib. De fapt, chiar ne aflam într-un fel de transă” (Ugrešić, 2010: 71).

Un fenomen ce apare frecvent în literatura exilului e cel al temporalității. Timpul se scurge întotdeauna în defavoarea celui exilat, deoarece reflectă efectele ce apar în urma separării de Iugoslavia, printre care pot fi menționate melancolia, iugo-nostalgia și identitatea hibridă. Timpul este un înamic pe care personajele îl înfruntă în procesul de idealizare a trecutului și de fiecare dată se dovedește a fi invincibil. Din clipa în care devin apatrizi, noțiunea de temporalitate își pierde substanța și relevanța pe care le avea până în acel moment. Timpul nu mai e măsurat în secunde, minute sau ore, de aceea putem afirma faptul că este încadrat în sfera nostalgiei. Timpul nostalgiei e marcat prin momentele în care personajele își fac destăinuirii referitoare la modul în care contactul cu Iugoslavia le-a schimbat viața și cât de mult regretă separarea de acest spațiu, dar și de clipele în care rătăcesc fără o direcție anume pe străzile din Amsterdam, cu intenția de a întâlni în calea lor persoane sau locuri care să le reamintească de patria natală: „Imigrantului i se pare că starea de exil are o structură onirică. Brusc, ca într-un vis, îi apar deodată aievea persoane de mult uitate ori poate nicicând întâlnite, locuri văzute cu certitudine pentru prima oară, dar care îi lasă o senzație clară de déjà vu” (Ugrešić 2005: 308).

În exil, factorul temporal are două unități specifice de măsură, și anume: dorul de casă și amintirile referitoare la patria natală. Din moment ce apatrizii nu se pot desprinde în totalitate de trecut și, cu atât mai puțin, de spațiul original, pe care l-au lăsat în urmă, dar nici nu dezvoltă un atașament față de teritoriul adoptiv, aceștia sunt plasați într-un timp nostalgic. Pentru exilați, viața e împărțită în două perioade, cea dinainte de destrămarea

Iugoslaviei, care e reconstruită la nivel mental după numeroase eforturi, și cea din prezent. În a doua perioadă, amintirile personajelor nu mai sunt la fel de clare, deoarece sunt influențate de experiența războiului și cea a exilului. Timpul nu mai are aceeași însemnătate pentru exilați, precum o are pentru cei care rămân în patria natală, tocmai de aceea soluția potrivită pentru salvarea amintirilor e conservarea lor în memorie: „Locul și timpul s-au împărțit în înainte și după. Existența lor s-a divizat în cea de-aici și cea de-acolo. Au rămas brusc fără martori, părinți, rude, prieteni, cunoștințe, oameni apropiați împreună cu care să recapitulăm materia vieților noastre. În absența unor negociatori între noi și trecutul nostru, percepția timpului și a realității depinde doar de noi înșine” (Ugrešić, 2010: 128).

1.4. Declinul identității

Identitatea personajelor din *Ministerul durerii* și *Muzeul capitulării necondiționate* e plasată între două dimensiuni, cea iugoslavă și cea olandeză, astfel că ambele își exercită influența asupra lor până la stadiul în care exilați nu mai reușesc să sesizeze diferența dintre ele. Contactul personajelor cu două spații diferite evidențiază faptul că identitatea lor a devenit „în același timp, multiplă și parțială” (Rushdie 2008: 25). Personajele din cele două romane ale Dubravkai Ugrešić aleg să emigreze în Olanda, o țară pe care o percep drept un spațiu de refugiu din calea războiului sau a regimului comunist. Tanja, personajul cheie din *Ministerul durerii*, își propune să uite motivele care au determinat-o să părăsească patria natală, deoarece consecințele acestei decizii îi provoacă durere. Atât în *Ministerul durerii*, cât și în *Muzeul capitulării necondiționate* emanifestată nevoia exilaților de a-și redefini identitatea prin raportarea la Iugoslavia și la amintirile specifice perioadei în care au locuit în spațiul respectiv. Personajele din cele două romane manifestă frecvent tendința de a căuta un loc pe care să îl poată considera al lor, iar din acest motiv ajung să trăiască într-un “the third space”⁷ (Rutherford 211), termen utilizat de Homi Bhabha.

Al treilea spațiu se referă la o dimensiune hibridizată în care sunt combinate elementele specifice spațiilor de care personajele sunt legate. Reîntoarcerea pentru o scurtă mai scurtă de timp în patria natală, în mod fizic, sau îndelungată, la nivel mental, evidențiază viziunea personajelor asupra exilului, pe care îl percep drept „o fascinație a descoperirii și împlinirii de sine în și prin diferitele așezări într-un acasă provizoriu” (Popescu 260). Emigrarea într-un spațiu de tranziție reprezintă pasul care marchează transformarea personajelor conturate de Dubravka Ugrešić într-un amestec al influențelor din spațiul lor de origine, dar și din cel al exilului. Patria imaginară creionată de personajele din *Ministerul durerii* și *Muzeul capitulării necondiționate* dobândește șansa de a persista în timp, deoarece creatorii săi refuză vehement să își renege trecutul, limba și, implicit, patria. Mărturisirile și ședințele de terapie cu amintiri pe care studenții Tanjei le realizează se dovedesc a fi soluții eficiente în rezolvarea problemei întâmpinate de fiecare exilat, neadaptarea la un spațiu străin.

Concluzii

În concluzie, personajele din *Ministerul durerii* și *Muzeul capitulării necondiționate* au posibilitatea de a începe totul de la zero într-un teritoriu

⁷Traducerea mea: „al treilea spațiu”.

necunoscut, în care sunt liberi să aleagă drumul pe care doresc să îl urmeze. Din păcate, încă din primele zile în care ajung în patria adoptivă e lesne de înțeles că personajele nu își vor îndeplini scopul propus, deoarece nu se pot adapta la un alt spațiu, în afară de cel natal. Pe măsură ce lectura evoluează, descoperim că Tanja, Igor, Meliha, Mario și toate celelalte personaje cărora li s-a atribuit statutul de exilați nu reușesc să descopere calea ce ar putea echilibra talerele balanței, reprezentate de Iugoslavia și Amsterdam, cele două patrii între care oscilează. Personajele din ambele romane continuă să spere într-o posibilă reîntoarcere în Iugoslavia, indiferent dacă aceasta va fi plasată într-un timp și spațiu ale nostalgiei sau dacă va fi reală. Întrucât nu sunt sigure că acest lucru se va concretiza, personajele păstrează orice amintire legată de patria natală, astfel că „în această topografie simbolică a lui *acasă* există întotdeauna, se pare, un soi de centru senzorial ce păstrează memoria unui *acasă* etern” (Popescu 258).

Bibliografie

- Florian, Mirela, Popescu, Ioana. *Între patrii: mărturii despre identitate și exil*. Volum coordonat de Mirela Florian și Ioana Popescu. Iași: Editura Polirom, 2006.
- Glodeanu, Gheorghe. *Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței*. București: Editura Libra, 1999.
- Jankélévitch, Vladimir. *Ireversibilul și nostalgia*. Traducere de Vasile Tonoiu, postfață de Cornel Mihai Ionescu. București: Editura Univers Enciclopedic, 1998.
- Mironescu, Andreea. „Literatura ca memorie culturală: Romanul românesc în postcomunism”. *Philologica Jassyensia*. Iași: An XI, nr. 2 (22), (2015): 93-101.
- Rushdie, Salman. *Patrii imaginare, Eseuri și studii critice 1981-1991*. Traducere de Silvia Chirilă. Iași: Editura Polirom, 2008.
- Rutherford, Jonathan. “The thirdspace. Interview with Homi Bhabha”. *Identity: Community, Culture, Difference*. Edited by Jonathan Rutherford. London: Lawrence and Wishart, 1990. 207-221.
- Ugrešić, Dubravka. *Ministerul durerii*. Traducere din limba croată și note de Octavia Nedelcu. Iași: Editura Polirom, 2010.
- Ugrešić, Dubravka. *Muzeul capitulării necondiționate*. Traducere din limba croată de Octavia Nedelcu și postfață de Simona Popescu. București: Editura Niculescu, 2005.